

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાનું વિહંગાવલોકન

Dr. Madhuben S. Fadadu
Associate Professor in Economics
Smt. B. V. Dhanak College,
Bagasara

પ્રસ્તાવના :

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના - NSS (National service scheme) એ ભારતના શિક્ષણ ક્ષેત્રનો એક એવો મહત્વનો કાર્યક્રમ છે, જે વિદ્યાર્થીઓમાં સામાજિક જવાબદારી રાષ્ટ્રપ્રેમ, સેવાભાવના, વ્યક્તિત્વ નિર્માણ અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટે કાર્યક્ષમતા વિકસાવે છે. NSS એ માત્ર કાર્યક્રમ નથી પરંતુ યુવાનોનાં સશક્તિકરણનું એક રાષ્ટ્ર વ્યાપી આંદોલન છે. NSSની સ્થાપનાથી લઈને આજ સુધી લાખો વિદ્યાર્થીઓએ ગ્રામવિકાસ, સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, શિક્ષણ, પર્યાવરણ, દુર્ઘટના, વ્યવસ્થાપન, રક્તદાન, મહિલા સશક્તિકરણ જેવા અનેક ક્ષેત્રોમાં ઉમદા સેવા કાર્ય કર્યું છે. NSS ના માધ્યમથી ભારતીય શિક્ષણને સમાજ સાથે જોડવાનો એક મહત્વનો આધાર મળ્યો છે. NSS દ્વારા યુવાનોને ગ્રામ્ય જીવનની વાસ્તવિકતા સમજાય છે અને તેઓને રાષ્ટ્રનિર્માણના કાર્યમાં ભાગ લેવા પ્રોત્સાહન મળે છે. NSS નો સાચો લાભ એ છે કે તે વ્યક્તિને પોતાના જીવન પરિવર્તનની સાથે-સાથે સમગ્ર સમાજને બદલવાની શક્તિ આપે છે.

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાની શરૂઆત અને વિકાસ :-

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાની શરૂઆત ભારતમાં ગાંધીજીના જન્મ શતાબ્દી વર્ષ 1969માં 24મી સપ્ટેમ્બરના રોજ થયેલ હોવાથી આ દિવસને 'NSS Day' તરીકે ઉજવવામાં આવે છે. ગાંધીજી

માનતા હતા કે, શિક્ષણ એ સમાજ અને રાષ્ટ્ર સાથે જોડાયેલું હોવું જોઈએ. તેમજ સ્વયંસેવા, ગ્રામવિકાસ અને રાષ્ટ્રપ્રેમ અંગેના ગાંધીજીના વિચારો રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાના નિર્માણમાં પાયારૂપ હતા. 1969માં 37 યુનિવર્સિટીના 40,000 જેટલાં વિદ્યાર્થીઓ આ યોજનામાં જોડાયા હતા. આ વૃક્ષ આજે વટવૃક્ષ બન્યું છે. ભારત સરકાર, યુવા કાર્ય અને રમત-ગમત મંત્રાલય અને NSS ના વાર્ષિક રીપોર્ટ મુજબ 2023-24 ભારતભરમાં કુલ 450 કરતા વધુ વિશ્વવિદ્યાલયો NSS સાથે જોડાયેલા છે. રાજ્ય નિર્દેશાલય પરિષદ 20 કરતા વધુ કાર્યરત છે. 15,000થી વધુ કોલેજો અને ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓ NSS સાથે જોડાયેલી છે જેમાં 3500 ટેક્નિકલ સંસ્થાઓનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. આ ઉપરાંત 10,000 કરતા વધુ ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાઓ NSS યુનિટ ચલાવે છે. સમગ્ર ભરતમાં 40,000 કરતા વધુ NSS Units કાર્યરત છે. જેના 38 લાખથી વધુ સક્રિય સ્વયંસેવકો પોતાનું યોગદાન આપી રહ્યાં છે. આ આંકડાઓમાં સતત વધારો થઈ રહ્યો છે. કારણ કે દર વર્ષે હજારો નવા Units ઉમેરાતા જાય છે. સ્થાપના પછીથી કરોડો વિદ્યાર્થીઓ NSS દ્વારા લાભાન્વિત થયા છે.

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાનાં હેતુઓ :-

NSSનું મુખ્ય ધ્યેય સામાજિક સેવા દ્વારા યુવાનોનો સર્વાંગી વ્યક્તિત્વ વિકાસ કરવાનું છે.

• હેતુઓ :

1. યુવાનોમાં સામાજિક જાગૃતિ અને જવાબદારી વિકસાવવી.
2. સેવા ભાવના અને માનવતાને મજબૂત બનાવવી.
3. રાષ્ટ્રીય એકતા અને ભાઈચારાનો વિકાસ કરવો.

4. નેતૃત્વ, સહકાર, શિસ્ત અને જીવન કૌશલ્યોનું ઘડતર કરવું.
5. ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં સક્રિય ભાગીદારી
6. પર્યાવરણ સંરક્ષણ અને સ્વચ્છતા અંગે જાગૃતતા કેળવવી.
7. આરોગ્ય ક્ષેત્રમાં સહાય, રક્તદાન જેવી સેવાકીય પ્રવૃત્તિનો વિકાસ કરવો.

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાનો લોગો અથવા સિમ્બોલ :-

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના ભારતનાં યુવાનોને રાષ્ટ્રસેવા, સમાજસેવા અને વ્યક્તિત્વ વિકાસ તરફ દોરી જાય છે. 1969માં NSSની શરૂઆત કરતી વખતે આ કાર્યક્રમને રાષ્ટ્રીય સ્તરે ઓળખ આપવા માટે એક વિશિષ્ટ સિમ્બોલની આવશ્યકતા હતી કે, જે યુવાનોમાં રહેલી શક્તિ દર્શાવતો હોય, સેવા-ભાવનાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો હોય, તેના દ્વારા રાષ્ટ્રીય મૂલ્યોની ઝાંખી થતી હોય એટલું જ નહીં તેના દ્વારા ભારતના સાંસ્કૃતિક વારસાનું સમ્માન પ્રતિબિંબિત થતું હોય. આ માટે ભારતના પરંપરાગત અશોકચક્ર પર આધારિત લોગો સ્વીકારવામાં આવ્યો. અશોક ધર્મચક્ર ભારતના રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં પણ જોવા મળે છે. NSSનો સિમ્બોલ માત્ર કલાત્મક ચિહ્ન નથી પરંતુ તે ભારતના યુવાનોની સેવા ભાવના, નૈતિકતા, કડુણા, ઉર્જા અને રાષ્ટ્રીય પ્રતિબદ્ધતાનું દ્રશ્યરૂપ પ્રતીક છે. ચક્ર યુવાનોની ક્રિયાશીલતા, રંગો તેમના સ્વભાવ અને ગોળ આકાર તેમની માનવતા બતાવે છે. NSSના સિમ્બોલનું મહત્ત્વ એ છે કે, તે એક 'ભાવનાત્મક તંતુ' છે જે NSSના સ્વયંસેવકોને જોડે છે, પ્રેરિત કરે છે અને દિશા-સૂચન કરે છે.

NSS ના સિમ્બોલનો પ્રતિકાત્મક અર્થ:-

1. ચક્ર:

NSSનું પ્રતીક ચિહ્ન ઓરિસ્સાના વિશ્વવિખ્યાત કોણાર્કના સુર્યમંદિરના રથ ચક્ર પર આધારિત છે. ચક્ર સતત ફરતું રહે છે જે NSS વોલન્ટિયર્સને એક સંદેશ આપે છે કે, ગતિ થકી જ પ્રગતિ થાય છે. ચક્ર જીવનની અવિરત ગતિ દર્શાવે છે. જે પ્રગતિ, પરિવર્તન અને વિકાસનું પ્રતીક છે. ચક્ર ગતિ અને પ્રગતિનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરે છે. પ્રગતિ એ કોઈ એક ઘટના નહીં પરંતુ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. તે સ્વયં સેવકોને સતત ગતિશીલ રહેવાનો સંદેશ આપે છે. જેમ એક ખાબોચિયાનું પાણી અગતિશીલ હોવાના કારણે તે દુર્ગંધ, બીમારી, માખી-મચ્છર પેદા કરે છે પરંતુ સતત ગતિશીલ અર્થાત વહેતું પાણી અનેકવિધ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. આમ, રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાની પ્રવૃત્તિઓ 24/7 થતી રહે તો સમાજની ઉન્નતિ પણ આવશ્યક થાય છે. તેવો સંદેશ ચક્ર આપે છે.

2. આઠ આરા:

આ ચક્રમાં 8 આરા આવેલા હોય છે. જે (1) સમાજસેવા (2) શિસ્ત (3) રાષ્ટ્રપ્રેમ (4) ટીમવર્ક (5) સહાનુભૂતિ (6) આત્મવિશ્વાસ (7) નેતૃત્વ (8) નૈતિકતા જેવા મૂલ્યોનો નિર્દેશ કરે છે જે સ્વયંસેવકમાં હોવા આવશ્યક છે. તેનો ગોળ આકાર વિશ્વને જોડવાનો સંદેશ આપે છે. દરેકમાં 'વસુદૈવ કુટુમ્બકમ'ની ભાવના હોવાનો સંદેશ આપે છે. એકતા અને અખંડિતતા નાગરિકોમાં હોય તો તેની સંગઠન શક્તિને કોઈ તોડી શકતું નથી. તેનો ગોળ આકાર સંગઠનના એક કિલ્લા સમાન છે અને કિલ્લાની એક ઈંટ પણ કમજોર ન હોવી જોઈએ. આ સાથે ગોળ આકાર સામાજિક સુખાકારીનો પણ સંદેશ આપે છે.

3. લાલ રંગ:

NSS સિમ્બોલમાં લાલ રંગ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અને પ્રતિકાત્મક છે. તે યુવાનોની ઉર્જા, ઉત્સાહ, સેવાભાવના, કાર્યશક્તિ અને બલિદાનની ભાવના વ્યક્ત કરે છે. પોતાના પહેલા સમાજનો વિચાર કરવાની ભાવના આ લાલ રંગ યાદ અપાવે છે. રાષ્ટ્ર અને સમાજની સેવા માટે હંમેશા સજાગ રહેવાનું સૂચવે છે. હિંમત અને સાહસના પ્રતિકરૂપ છે. લાલ રંગ થોભો (Stop)ની ચેતવણી પણ આપે છે કે, સ્વયંસેવક વ્યસનગ્રસ્ત ન હોવો જોઈએ. બિભત્સ વર્તન કે વાણી વિલાસ ન કરવો, તોછડાઈભર્યું વર્તન ન કરવું, ઝગડા ન કરવા, આળસુ કે પ્રમાદી જીવન ન હોવું. ખરાબ આદતોનો શિકાર ન બનવું વગેરે દુષ્કર્મોથી થોભી જવાની ચેતવણી આપે છે. આવી નેગેટિવ પ્રવૃત્તિ માટે લાલરંગ લાલબત્તી સમાન છે.

4. વાદળી રંગ નીલો રંગ :

વાદળી રંગ બ્રહ્માંડનું સૂચન કરે છે. જેમ નીલો રંગ ધરાવતું આકાશ અને સમુદ્ર અનંત છે તેની કોઈ સીમા નથી. તેમ NSSનું કાર્યક્ષેત્ર પણ વ્યાપકતા ધરાવે છે. સેવા, શાંતિ, કલ્યાણ, સર્વાંગી વિકાસ આ બધા પાસાઓ NSSના કાર્યક્ષેત્રને બૃહદ બનાવે છે. કોઈપણ કુદરતી આપદા આવેલી હોય ગમે એવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થયેલું હોય NSS સ્વયંસેવકો માટે પ્રાંત કે દેશનો કોઈ સીમાડો હોતો નથી. કોઈપણ પ્રકારના અહંકાર વિના વિનમ્રતાપૂર્વક નિષ્કામ ભાવે સેવા બજાવવાનો ગહન સંદેશ આ વાદળી રંગ આપી જાય છે. યુવાનોમાં ઉમંગ-ઉત્સાહ હોય, સેવા માટે જુસ્સો હોય, રક્તદાન, ત્યાગ અને હૃદય કરુણાથી ભરેલું હોય, ઉચ્ચ કાર્યશક્તિ હોય તો યુવાનો દેશનો નકશો બદલી શકે છે.

5. સફેદ રંગ :

સિમ્બોલના પૃષ્ઠભાગમાં સફેદ રંગ જોવા મળે છે જે સિમ્બોલને વધુ સ્પષ્ટ બનાવે છે. તેમજ આદર્શ, મૂલ્યો અને કાર્યપદ્ધતિને બહુ ઊંડાણથી પ્રતિબિંબિત કરે છે. સફેદ રંગ શાંતિ, શુદ્ધતા, સદ્ભાવના, સ્વચ્છતા અને નિઃસ્વાર્થ સેવાનું પ્રતીક છે. જે સ્પષ્ટ કરે છે કે, સ્વયંસેવકના વિચારો શુદ્ધ હોવા જોઈએ. મન-વચન-કર્મમાં શુદ્ધતા હોવી જોઈએ. સફેદરંગ નિષ્કલંકતા અને પારદર્શકતા દર્શાવે છે. NSSના લક્ષ્યોમાંનું એક લક્ષ્ય છે. સમાજમાં એકતા, ભાઈચારો અને શાંતિ સ્થાપિત કરવી સફેદરંગ ‘શાંતિપ્રિય’ સ્વભાવનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. સફેદરંગ સ્વયંસેવકોને યાદ અપાવે છે કે, સેવા શુદ્ધ અને નિઃસ્વાર્થ હોય તે જ સાચી સેવા છે. તે ઈમાનદારી અને નૈતિક મૂલ્યોને વ્યક્ત કરે છે. સફેદરંગ દર્શાવે છે સ્વચ્છ સમાજ, શુદ્ધ પર્યાવરણ, કચરામુક્ત પરિસર અને સ્વચ્છ જીવનશૈલી હોવી જોઈએ.

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાનું ધ્યેયમંત્ર :-

NSSનું સૂત્ર છે “Not Me But You” જે યુવા વર્ગને નિઃસ્વાર્થ માનવી તરીકે ઘડવાનો મંત્ર છે. આજના ઝડપી અને સ્વાર્થી યુગમાં આ સૂત્ર ઘણું જ અગત્યનું છે તે સ્વયંસેવકોને સમાજને પહેલા મહત્ત્વ આપવાનું શીખવે છે અથવા તો સેવાને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપે છે. સૌથી મોટો ધર્મ એ માનવતા છે એવું આ સૂત્ર સમજાવી જાય છે. એકબીજાને સહકાર આપીને આગળ વધવાનો ને સહાનુભૂતિ દાખવવાનો માર્ગ બતાવે છે. NSS વ્યક્તિને જાગૃત અને સંવેદનશીલ વ્યક્તિ બનાવે છે.

‘Not Me But You’ આ મંત્ર ઉમદા અને ઊંડો સામાજિક નૈતિક સંદેશ આપે છે. સમાજના હિતને પોતાના હિત કરતાં વધુ મહત્ત્વ આપવું. માત્ર આપણી જ માન્યતાઓ કે વિચારોને જ નહીં,

પરંતુ અન્યના વિચારો કે માન્યતાઓને પણ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. NSSના સ્વયંસેવકો માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થનો નહીં, પોતાના જ હિત કે કલ્યાણનો વિચાર કરવાને બદલે સુખ-સુવિધા, પદ-પ્રતિષ્ઠા મને મળવા પાત્ર છે. તે સમાજને મળે એવી ભાવના સ્પષ્ટ કરે છે. સમાજ કલ્યાણમાં જ પોતાનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. બીજાની ખામીઓને ખૂબીઓમાં પરિવર્તન કરવાની ભાવનાનો વિકાસ થાય છે. આમ, અહીં સ્વાર્થની ભાવનાના સ્થાને પરમાર્થના હિતને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે.

NSS વ્યક્તિગત વિકાસ કરતા સમાજના સર્વાંગી વિકાસ પર વધુ ભાર મૂકે છે. માનવી એકલા નહીં પરંતુ સમાજ સાથે રહીને વિકાસ સાધી શકે છે. 'હું' ના સ્થાને 'આપણે'ની ભાવના જાગૃત થાય ત્યારે જ રાષ્ટ્રીય વિકાસ શક્ય બને છે. યુવાનોનો સર્વાંગી વિકાસ સમાજ સેવાના માધ્યમથી થાય છે. આ સૂત્ર વ્યક્તિગત સુખ અને સમાજના કલ્યાણ વચ્ચે સંતુલન સ્થાપે છે. આ સૂત્ર અમલમાં આવે ત્યારે ગરીબ, પછાત, વંચિત વર્ગને સાચા અર્થમાં મદદ મળે છે. યુવાનોમાં એ સાચી સમજનો વિકાસ થાય છે કે "સમાજ મને શું આપે છે?" તેના કરતાં હું સમાજને શું આપી શકું? એ વધુ મહત્ત્વનું છે.

'Not Me But You'ના દર્શન NSS સ્વયંસેવકો દ્વારા NSSમાં કરાવવામાં આવતી પ્રવૃત્તિ ઓના માધ્યમથી થાય છે. જેમકે, સ્વચ્છ ભારત અંતર્ગત વિદ્યાર્થીઓ પોતાના બદલે સમાજની ભલાઈ માટે કામ કરે છે. વૃક્ષારોપણ જેવી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરીને ભાવિ પેઢીને હરિયાળું પર્યાવરણ બક્ષે છે. તેમજ બ્લડ ડોનેશન કેમ્પ યોજી પોતે બ્લડ ડોનેટ કરી અનેકોને જીવનદાન આપે છે. જે 'Not Me But You' નું સચોટ ઉદાહરણ કહી શકાય. સમાનતા શ્રેષ્ઠ આરોગ્ય માટે નિઃસ્વાર્થ સેવા બજાવે છે. બીજાના ભવિષ્યને ઉજ્જવળ

બનાવવા માટે સમયરૂપી મૂડી પુરી પડે છે. મહિલાઓને શિક્ષિત અને સશક્ત બનાવવા સમાજને સંદેશ આપે છે. એટલું જ નહીં સમાજને નશાની ગુલામીમાંથી બચાવવા નાટકો ભજવીને સંદેશ આપે છે.

આજે લાખો સ્વયંસેવકો સખત પરિશ્રમ કરી રહ્યાં છે. ચક્રવાત, ભૂકંપ, સુનામી જેવી કોઈપણ આપદા આવેલી હોય ત્યારે અસરગ્રસ્તોને રાહત સામગ્રી, પુનર્વસનકાર્ય-બચાવકાર્ય, કીટ વિતરણ જેવી કામગીરીમાં ક્યારેય આપણા સ્વયંસેવકો પાછી પાની કરતાં નથી. તેમજ કોવિડ-19 વખતે પણ દેશભરમાં માસ્ક વિતરણ કે સંક્રમણથી બચવા માટેની સાવધાની, લોકોનાં આરોગ્યની જાળવણી વિષયક પેમ્પલેટની વહેંચણી કરવામાં ખુબ જ મોટું યોગદાન રહ્યું છે. આમ NSS જીવન જીવવાની એક પદ્ધતિ છે. 'Not Me But You' એ માત્ર 'NSS'નું સૂત્ર નથી પરંતુ એ ભારતીય મૂલ્યો, માનવતા, પરોપકાર, નૈતિકતા અને રાષ્ટ્ર નિર્માણનો આધારસ્તંભ છે અને એ જ ભારતના ઉજ્જવળ ભવિષ્યનું નિર્માણ કરે છે.

NSS દ્વારા આપવામાં આવતા વિવિધ એવોર્ડ :-

રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના ભારત સરકારના યુવા કાર્યક્રમોનું એક અગત્યનું અંગ છે. ભારત સરકારના યુવા અને રમતગમત મંત્રાલય દ્વારા દર વર્ષે NSSને વિવિધ એવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવે છે. જેની શરૂઆત 1993-94થી કરવામાં આવી છે. NSS દ્વારા સમાજ સેવામાં ઉત્કૃષ્ટ કામગીરી કરનાર બેસ્ટ યુનિવર્સિટી, બેસ્ટ યુનિટ, બેસ્ટ સ્વયંસેવકને એવોર્ડ આપી નવાજવામાં આવે છે.

(1) બેસ્ટ યુનિવર્સિટી એવોર્ડ :

દેશભરમાંથી ઉત્તમ NSS કાર્ય કરનાર યુનિવર્સિટીને 'National service scheme Award' રાષ્ટ્રપતિના હાથે આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત રૂ.5

લાખનો રોકડ પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવે છે. જે રકમ નિર્ધારિત NSS પ્રવૃત્તિ માટે જ વાપરવાની રહે છે. તેમજ બીજા ક્રમે આવેલ યુનિવર્સિટીને પણ એવોર્ડ તથા રૂ.3 લાખનો રોકડ પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવે છે. NSS દ્વારા આપવામાં આવતો “Best University Award” માત્ર એક એવોર્ડ નથી, પરંતુ યુનિવર્સિટી દ્વારા કરવામાં આવેલા સાચા સામાજિક યોગદાનનું રાષ્ટ્રીય સ્તરે સન્માન છે. આ એવોર્ડ NSS યુનિટો, પ્રોગ્રામ ઓફિસરો અને લાખો સ્વયંસેવકોની મહેનત અને સેવાભાવનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

આ એવોર્ડ યુનિવર્સિટીઓને વધુ જવાબદાર, વધુ સેવા-કેન્દ્રિત અને સમાજ કેન્દ્રિત બનાવવા માટે પ્રેરણા આપે છે. સમાજ પ્રતિ સેવાભાવના, યુવાનોમાં નેતૃત્વ ક્ષમતા અને રાષ્ટ્રીય એકતા મજબૂત બનાવવા NSSનું યોગદાન અમૂલ્ય છે.

(2) બેસ્ટ યુનિટ એવોર્ડ :

આજના સમયમાં NSSને ભારતના સૌથી સફળ અને અસરકારક યુવા-આંદોલન તરીકે માન્યતા પ્રાપ્ત છે. NSSના કાર્યનો મુખ્ય આધાર તેના ‘NSS Units’ છે. યુનિટ એટલે સામાન્ય રીતે એક કોલેજ અથવા શાળામાં કાર્યરત 100 સ્વયંસેવકોનો સમૂહ, જે ‘Programme Officer’ની આગેવાની હેઠળ સમાજમાં વિવિધ સેવા પ્રવૃત્તિઓ કરે છે.

દર વર્ષે NSSના ઉત્તમ યુનિટોને ભારત સરકાર દ્વારા “NSS Best Unit Award” આપવામાં આવે છે. જેમાં ભારતભરના યુનિટોમાંથી 10 યુનિટોની પસંદગી કરી બેસ્ટ યુનિટનો એવોર્ડ સાથે 2 લાખ રૂપિયાનો રોકડ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે. સાથે 10 પ્રોગ્રામ ઓફિસરની પસંદગી કરવામાં આવે છે. જેમને એવોર્ડ ઉપરાંત રૂ. 1.50 લાખનો રોકડ પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવે છે.

(3) બેસ્ટ સ્વયંસેવક એવોર્ડ :

આ એવોર્ડ NSS માટે અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત છે કારણ કે, તે યુનિટના નેતૃત્વ, પ્રભાવશાળી કાર્ય અને સમાજને આપેલા યોગદાનને રાષ્ટ્રીયસ્તરે માન્યતા આપે છે. ‘NSS Best Unit Award’ NSSના માળખામાં સૌથી પ્રતિષ્ઠિત સન્માનો માંનો એક છે. ભારતમાંથી દર વર્ષે 30 સ્વયંસેવકોને પસંદ કરી તેમને રાષ્ટ્રપતિના હાથે એવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવે છે સાથે રૂ.1 લાખનો રોકડ પુરસ્કાર પણ આપવામાં આવે છે. આ એવોર્ડનું મુખ્ય ધ્યેય માત્ર યુનિટને સન્માન આપવાનું નથી પરંતુ સમગ્ર NSS નેટવર્કને વધુ ઉત્સાહિત બનાવવાનું છે. જે યુનિટ આખું વર્ષ ઉત્તમ કાર્ય કરે છે : જેમકે, સ્વચ્છતા અભિયાન, આરોગ્ય જાગૃતિ, ગ્રામ વિકાસ, મહિલા સશક્તિકરણ, પર્યાવરણ સંરક્ષણ અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપન તેને સમાજ માટેના તેમના અમૂલ્ય યોગદાન માટે આ એવોર્ડ આપવામાં આવે છે.

આ એવોર્ડ NSS Volunteers ને યાદ અપાવે છે કે, તેઓ માત્ર એક વિદ્યાર્થી નથી. પરંતુ સમાજ બદલવાના સાચા એજન્ટ છે. NSS નું સૂત્ર “Not Me But You” આ એવોર્ડની પ્રક્રિયામાં દરેક તબક્કે જીવંત બને છે.

• નિષ્કર્ષ :-

યુવાનોને સ્વયંસેવક બનાવવાની ભારતની સૌથી સફળ યોજના NSS છે. 24 સપ્ટેમ્બર 1969થી શરૂ થયેલું આ આંદોલન આજે દુનિયાના સૌથી મોટા યુવા આંદોલનોમાંનું એક છે. આજે દેશભરમાં લાખો વિદ્યાર્થીઓ, હજારો કોલેજો, અનેક યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા સફળતાપૂર્વક આ કાર્યક્રમ અમલમાં મુકાય રહ્યો છે. રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના (NSS) ભારતના યુવાનોને રાષ્ટ્રસેવા, સમાજસેવા અને વ્યક્તિત્વ વિકાસ તરફ દોરી જાય છે. NSSમાં જોડાવાથી માત્ર સમાજને જ નહીં પરંતુ વ્યક્તિગત જીવન, કારકિર્દી, માનસિક વિકાસ અને નૈતિક મૂલ્યોની જાળવણી તેમજ વિકાસના અદ્ભુત

ફાયદાઓ થાય છે. જીવન પરિવર્તન સુદૃઢ કરતો અને પરિવર્તનકારી આ માર્ગ છે. NSS દ્વારા રાષ્ટ્રનું જીવંત, સંવેદનશીલ અને સેવા-ભાવનાથી ભરેલું ભવિષ્ય બને છે. NSS યુવાનોના જીવનમાં એવું પરિવર્તન લાવે છે કે, જે માત્ર શૈક્ષણિક શિક્ષણ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી NSS દ્વારા વિકસાવેલા મૂલ્યો, સેવાભાવના અને માનવતાનો પ્રકાશ આપી જીવનયાત્રામાં વોલન્ટિયર્સ માટે માર્ગદર્શક બની રહે છે. ટૂંકમાં કહીએ તો NSS યુવાનને માત્ર ડિગ્રીધારક નહીં પરંતુ સંવેદનશીલ અને જવાબદાર નાગરિક બનાવે છે.

***સંદર્ભસૂચિ:**

1. NSS Logo & Symbolism Document - Official NSS Website (nss.gov.in)
2. Konark Wheel Interpretation Archaeological Survey Of India - (ASI)
3. Annual Report 2023-24, Ministry Of Youth Affairs & Sports
4. Annual Report 2023-24, Government Of India
5. University Grants Commission (UGC) NSS Guidelines
6. Government Of India - Swachh Bharat, Health Mission Data
7. Kothari Commission (1964-66) Report - Ministry Of Education
8. ડૉ. યશવંત ગોસ્વામી-રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના પરિચય-પ્રવૃત્તિ-મહત્વ.